

Езиково обучение и актуални проблеми на езиковата култура
Смолян, май 1995.

**СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ЕЛЕМЕНТИ ОТ ПРАГМАТИКОНИТЕ НА
РУСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВИ ЛИЧНОСТИ, АКТИВИРАНИ В
ПРОЦЕСА НА СВОБОДНИ АСОЦИАТИВНИ ЕКСПЕРИМЕНТИ
ОТ СТИМУЛИ - ПРИЛАГАТЕЛНИ**

гл. ас. Анна Липовска, СУ "Св. Климент Охридски"

Информацията за елементите от прагматиконите на руската и българската езикови личности,¹ активирани в процеса на свободни асоциативни експерименти е важно условие при овладяването на чужд език до ниво, осигуряващо адекватно взаимно разбиране при междуезикови контакти.

Към елементите от прагматическото ниво на езиковата способност² отнасяме вербализираното субективно-оценъчно отношение на носителя на съответния език към общия смисъл и употреба на стимула (ср.: Караулов, Коробова, 1993, 25).

В някои случаи това отношение е представено експлицитно, а в други – имплицитно. Иначе казано, оценката може да бъде основна съставна част от взаимната информация между стимула и реакцията и да е основна цел на анкетираното лице, а може да бъде неявна и при това в известен смисъл даже да не се осъзнава от анкетираното лице.

За примери от първия тип субективно-оценъчно отношение могат да послужат такива асоциативни двойки, като р. *военный* - мерзко, р. *кислый* - плохо, хорошо, р. *хороший* - отличный!, нравится, р. *интересный* - не оторваться и б. *бял* - хубаво, б. *весел* – ех!, б. *детски* - приятно, б. *нисък* - мразя такива хора и т.п.

¹ Езиковата личност представлява средоточие и резултат от действието на социалните закони, продукт на историческото развитие на етноса, създател и потребител на знакови системи, психологичен феномен (Караулов, 1987, 22).

В модела на езиковата личност се определят 3 нива: вербално-семантично, лингвокогнитивно и мотивационно. Вербално-семантичното (лексиконът) се репрезентира от асоциативно-вербалната мрежа и, освен лексикални, съдържа и граматични знания. В процеса на възсъздаване на асоциативно-вербалната мрежа на езиковата личност с помощта на свободни асоциативни експерименти се фиксират и някои елементи от лингвокогнитивното ниво, представляващо тезаурус на езиковата личност, в който е „запечатан“ „образа на света“, т.е. системата от знания за света, а също така и елементи от третото ниво – прагматикона – системата от цели, мотиви, интенционалности на езиковата личност (Караулов, 1988, 109).

² Между езика-свкупност (сумата от текстовете) и езика-система се намира езикът-способност, който възплъщава езика в неговата предречева готовност и неотделимо от неговия носител (Караулов, Коробова, 1993, 16).

Езиково обучение и актуални проблеми на езиковата култура Смолян, май 1995.

Съпоставката на „руския“ с „българския“ материал, получен в резултат на проведените асоциативни експерименти³, показва сходство по принцип, т.е. знакът на оценката, дадена от носителите на руски език съвпада с този на оценката, дадена от носителите на български език. При това съвпадението на знака е съпроводено и от сходни вербални изрази, например: р. *чистый* - приятно и б. *чист* - приятно, но може да бъде изразено и с различни средства: р. *ракетный* - ужас и б. *ракетен* - ужасно; р. *темный* - страх и б. *тъмен* - ужас; р. *низкий* - урод и б. *нисък* - мразя такива хора и т.н.

По-голям интерес представляват тези асоциативни двойки, между членовете на които съществува не явно изразено оценъчно отношение. Така, например, в р. *молодой* - задорный, здоровый, веселый, горячий, красивый, сильный, спорый и б. *млад* - весел, жизнен, левент, свободолюбив, свеж, снажен, силен, щастлив може да се забележи, че всички зафиксирани реакции както в материала на руски, така и в материала на български език съдържат положителен заряд. Анкетирани лица реагирали, например, с прилагателните р. веселый, респ. б. весел, от една страна, обръщат внимание на конкретно, типично за младите същества качество, а от друга страна – изразяват своето положително отношение към смисъла на прилагателните-стимули. Нищо необичайно няма в отсъствието на реакции от типа р. грустный, респ. б. тъжен. Даже ако такива реакции бяха зафиксирани, реагирали по този начин, всъщност, биха изразявали своето положително отношение, само че с помощта на дума с отрицателен заряд, например: р. Молодой, а грустный, респ. б. Млад, а тъжен (ср.: Караулов 1993, 191).

Аналогично обяснение могат да получат отношенията в асоциативните двойки, включващи прилагателните-стимули р. *старый* и б. *стар*. Предизвиканите от тях реакции (р. вредный, глупый, добрый и съответно б. болнав, грохнал, дрипав, изтощен, мъдър, нещастен) са типични оценки, които могат да бъдат отнесени към старите хора. Всъщност, тук е мястото да отбележим, че в този случай, както, впрочем, и в много други, анкетирани лица, по всяка вероятност, възприемат стимула-прилагателно не като обозначение на някакво абстрактно качество, свойство, оценка, а в съчетание със съществително, означаващо определен обект. Това ясно личи от техните реакции. В посочените примери анкетирани лица отнасят оценката си към р. старый человек, респ. б. стар човек,⁴ а не просто към р. старый и б. стар. За това можем да съдим по

³ В изследването на асоциативно-вербалните мрежи и елементите на тезаурусите и прагматиконите на руската и българската езикови личности са използвани данни от свободни асоциативни експерименти с носители на руски език (проведени от сътрудници на Института за руски език към Руската академия на науките през 1989-1990 г.) и с носители на български език (проведени от автора през 1990 г.) (вж. Липовска 1994)

⁴ Във връзка с това може да се отбележи, че „най-оценяван“ както от носителите на руски, така и от носителите на български език е човекът. Ср.: „... концепт „човек“ - ключовой концепт любой культуры... Существование человека во всей его полноте возможно только при условии существования других людей - большая часть действий и атрибутов человека реализуется лишь постольку, поскольку оно воспринимается и оценивается другими людьми. Это относится, в частности, к внешности: человек красив или безобразен в глазах воспринимающих его людей, ... к моральным качествам: честный

Езиково обучение и актуални проблеми на езиковата култура Смолян, май 1995.

неестествеността на оценка от рода на р. вредный, отнесена към р. старый город, или б. дрипав – за б. стар метод. В много асоциативни статии се срещат примери, аналогични на описаните.

Интересен е и фактът, че в по-голяма част от тези случаи оценка получава обект, означен със словосъчетание (прил. + същ.), което е изразител на т.нар. основно значение на прилагателното. Това, първо, още един път потвърждава тезата, че в условията на свободен асоциативен експеримент значителна част от реакциите са съотносими със значението на стимула, определяно като основно, и, второ, че в съзнанието на човека признаците са неотделими от техните носители.

Между общооценъчните прилагателни-стимули р. хороший и б. хубав, р. плохой и б. лош; р. прекрасный и б. прекрасен и предизвиканите от тях реакции се наблюдава друг тип отношение. В ролята на реакции са частнооценъчни прилагателни. Те като че ли отговарят на въпроса „защо?“ и по такъв начин мотивират общата оценка, изразена от прилагателните-стимули⁵. Именно затова р. хороший - большой, мягкий, умелый и б. хубав - млад, нестандартен е логично да се възприемат като синтактични примитиви на обяснителни съждения за причина (вж. Караулов 1993, 228): р. Хороший, потому что мягкий и б. Хубав, защото е нестандартен.

Мотивирани могат да бъдат не само общите, но и частните оценки. Така, например, р. сильный - большой (ср.: р. Сильный, потому что большой.) и б. силен - голям, здрав (ср.: б. Силен, защото е голям, здрав); р. быстрый - умный, шустрый (ср.: р. Быстрый, потому что умный, шустрый) и б. бърз - експедитивен, ловък, комбинативен (ср.: б. Бърз, защото е експедитивен, ловък, комбинативен) и т.н.

В посочените примери прилагателните-реакции са оценъчни, както и стимулите, докато в случая р. дорогой - железный, золотой реакциите означават дескриптивни свойства, обаче това не им пречи да служат за мотиви на оценката (ср.: р. Дорогой, потому что золотой).

На стимули-прилагателни с дескриптивно значение (напр.: р. белый и б. бял, р. кислый и б. кисел) не са дадени реакции, които да изпълняват ролята на мотив за оценката, съдържаща се в стимула.⁶

человек - тот, чьи поступки, с точки зрения людей, соответствуют его словам... Слово человек встречается практически во всех контекстах... слово человек - одно из центральных слов языка. Оно является фоном для представления семантики других слов (и для осмысления других концептов), как принадлежащих той же, так и другим ассоциативным сферам (Розина, 1991, 52-55)

⁵ Ср.: „... общооценочные предикаты обладают сильной валентностью на смысловое развертывание. Эта валентность предопределена их информативной недостаточностью. Последняя составляет одно из основных свойств прагматического значения“ (Арутюнова 1988, 95)

⁶ Ср.: „... вопрос „почему?“ более уместен по отношению к общей оценке, чем к дескрипции; оценка должна быть внутренне обоснована, аргументирована...; дескрипция же в точном смысле спонтанна и часто неконтролируема... Отсюда легкость мотивировки оценки и затруднительность мотивировки истинной дескрипции... Собственно говоря, мотивировка дескрипций возможна, однако для этого

Езиково обучение и актуални проблеми на езиковата култура
Смолян, май 1995.

Привеждайки мотиви за оценката, анкетираните лица по своеобразен начин се приобщават към нея, дават своята лепта за процедурата на оценяването, експлицират оценката.

Внимание заслужават и случаи като тези, при които може да се наблюдава достатъчно ясно разделянето на реакциите по знак. Такова разпределение на реакциите е предизвикано от това, че в семантичната структура на някои прилагателни (ср.: р. *гордый* и б. *горд*, р. *гибкий* и б. *гъвкав*) ярко се очертават две зони: „положителна“, която възбужда положителни оценки, и „отрицателна“, която възбужда отрицателни оценки: р. *Гибкий* – ловкий, проворный и б. *гъвкав* – бърз, ловък, пъргав, съблазнителен, успяващ заедно с р. *гъвкав* – гаден, мошеник, нагаждач, хамелеон. Аналогично разпределение се наблюдава и в р. *гордый* – герой, смотрится и б. *горд* – ас, независимост, удоволствие за разлика от р. *гордый* – лужа и б. *горд* – ненавистен, неприязън, надменност, простак.

В заключение трябва да се отбележи, че има още редица особености, които не намериха място в предлаганото съобщение, но които, наред с изброените, имат своето значение за съпоставителното изучаване на руската и българската езикови личности, а също така за съставянето на двуезичен (руско-български) речник от нов тип, който да включва информация от трите нива на езиковата личност.

ЛИТЕРАТУРА

- Арутюнова 1988 Н.Д. Арутюнова. Типы языковых значений: Оценка. Событие, факт. - Москва: Наука, 1988. - 341 с.
- Баранов 1989 А.Н. Баранов. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика) // Вопросы языкознания. - 1989. - № 3. - С. 74-90
- Караулов 1993 Ю.Н. Караулов. Ассоциативная грамматика русского языка. -М.: Русский язык, 1993. - 330 с.
- Караулов, Коробова 1993 Ю.Н. Караулов, М.М. Коробова. Языковая способность в зеркале ассоциативного поля // Изв. РАН, СЛЯ. - Т. 52. - № 2. - 1993. - С. 16-31
- Липовска 1994 А.Х. Липовска. Ассоциативная сочетаемость имен прилагательных и ее лексикографическое представление (на материале русского и болгарского языков). - Дис. ... канд. филол. наук. М., 1994

говорящему приходится привлекать законы онтологии... ср.: Снег бел, потому что так устроен мир.» (Баранов 1989, 76)